

Bevezetés

Makó Pál levelezése

Az utóbbi években, évtizedekben örvendetesen megsaporodott azon kutatások, tanulmánykötetek, szövegkiadások, konferenciák száma, melyek 16–19. századi magyarországi tudósaink levelezését vizsgálják.¹ Szép számmal maradt ránk ugyanis levelezések – sokszor válaszlevelekkel együtt –, melyekből rengeteg értékes információt nyerhetünk tudósaink érdeklődési területeiről, az információ (tudományos nézetek) áramlásának módjáról. Ezek alapján joggal feltételezhetjük, hogy a 18. században minden valamirevaló, és a kor áramlataiba bekapcsolódni kívánó tudósunk, bármely szakterületről legyen is szó, intenzív levelezést folytatott hazai és nemzetközi kollégákkal, barátokkal, tanárokkal. Nem lehetett ez másképp a jezsuita Makó Pál esetében sem, aki korának kiváló matematikusa, fizikusa, költője, pedagógusa volt.² Bizonyosan levelezett, ahogy arról a Szörényi László által megtalált és kiadott, Roger Boscovich-hoz címzett levél is tanúskodik (válaszlevél nincs),³ de mégis egy szóval foglalhatjuk össze legpontosabban azt, amit levelezéséről tudunk: hiány. Elveszett, lappang vagy nem is volt? Ez utóbbit magam részéről nem tartom elképzelhetőnek, amit az a tizenegy, véletlenszerűen innen-onnan előkerült levél is jelez. Több levél utal arra, hogy nem az a kapcsolatfelvétel első és utolsó darabja, válaszol, kér, kérdez, de az előzmény és folytatás nem ismert.

Logikus feltételezésnek tűnt ott keresni levelezését, ahol élete során, főleg utolsó éveiben működött: jezsuita rendházakban illetve olyan intézményekben, ahová a feloszlítás után szállították a jezsuita anyagokat: a Magyar Nemzeti Levéltárban, a Budapesti Egyetemi Könyvtárban, Pannonhalmán, egyéb egyházi könyvtárakban, levéltárakban, de ez a kutatás nem járt sikerrel. Joggal gondolhatnánk, hogy váci kanonokként sokat tartózkodott e helyütt, és az ottani levéltár bővelkedik Makótól származó levelekben, iratokban, vázlatokban, stb. De nem. Makó nemigen tartózkodott Vácott, így hagyatékát sem ott őrizték meg. Nincs a Budapest-Vízivárosi Szent Anna Plébánia iratai közt sem, ahol utolsó éveit töltötte(?) és ahol eltemették. A kutatónak így tehát csak a remény maradt, hogy egyszer, valahonnan,

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport munkatársa.

¹ *Magyarországi tudósok levelezése a 18. században*, szerk. SZELESTEI N. László, Bp., SZENAL, 2006; *Magyarországi tudósok levelezése: Tanulmányok*, szerk. SZELESTEI N. László, Bp., MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2016. A *Magyarországi tudósok levelezése* forráskiadvány-sorozatban és OTKA támogatással pedig további kötetek láttak napvilágot.

² Életéről és munkásságáról többek közt: WIRTH Lajos, *Makó Pál élete és életműve*, Jászberény, Jászberényi Tanítóképző Főiskola, 1997; Uő., *Kétszázötven éves a newtoni fizika hazánkban: Kerekgedei Makó Pál pályaképe*, Fizikai Szemle, 2013/7–8, 237–242; SZÁDOCZKI Vera, *Makó Pál és az 1777-es Ratio Educationis = Scientiarum miscellanea: Latin nyelvű tudományos irodalom Magyarországon a 15–18. században*, szerk. KASZA Péter, KISS Farkas Gábor, MOLNÁR Dávid, Szeged, Lazi, 2017 (*Convivia Neolatina Hungarica*, 2), 229–241.

³ Szörényi László kiadása Makó Pál Boscovich-hoz írt leveléről: *Tudóslevelek művelődésünk külföldi kapcsolataihoz, 1577–1797*, szerk. HERNER János, Szeged, 1989, 135–141.

véletlenül, talán előkerül gazdagnak vélt hagyatéka és levelezése. Addig meg kell elégednünk ezzel a néhány darabbal, melyek a ma is ismertek és hozzáférhetők.

A levelek közlésének módszere

Az előkerült levelek közléséhez a mintát Szörényi László szövegkiadása szolgáltatta. Ennek megfelelően egy-egy részben szerepel a levél eredeti latin szövege, annak magyar fordítása és tárgyi jegyzetek, melyek tartalmazznak minden olyan nevet, címet, helyet, dolgot, eseményt stb., melyek magyarázatra szorultak. A hivatkozott szövegkiadás nem jelentett támpontot a levelek sorrendbe helyezéséhez, mivel Szörényi csak egyetlen levelet közölt. Logikus lett volna időrendbe helyezni azokat, de több esetben nem ismerjük a keltezés dátumát, így ezt a módszert nem lehetett következetesen véghezvinni. Emiatt a levelek őrzési helye szerint közöltem azokat. Amennyire lehetséges volt, mégis időrendbe soroltam. Római számot kaptak a lelőhelyek, mintegy fejezetcímként, ha egy könyvtárban, levéltárban több levelet is őriztek azokat a fejezeten belül arab számmal jelöltem. A lelőhely bemutatása a szövegközlések előtt szerepel, mivel az az összes ott őrzött Makó-levélre vonatkozik. Ez a rész foglalja össze, hogyan kerülhettek jelenlegi őrzési helyükre azok.

A levelek átírásában Kulcsár Péter szabályzata nyújtott támpontot.⁴ Ennek megfelelően alakult a szövegek helyesírása is. A j betűket mindenhol i-re cseréltem. Az u és v betűket a szó értelmének megfelelően írtam át vagy hagytam meg u-nak és v-nek. Így pl. az vt-ből mindenhol ut lett, a uel-ből vel, stb. A & jelet et-re cseréltem. A rövidítéseket jelölés nélkül feloldottam. Amennyiben egy-egy szó kiolvashatatlanak bizonyult, a hiányzó részeket [...], a bizonytalan olvasatokat [?] jelöli. A megszokottól nagyon eltérő, de a levélben bizonyosan úgy írt szóalakokra a [!] figyelmeztet.

Ezúton szeretném megköszönni a munkámhoz nyújtott segítséget a Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport tagjainak, a Váci Püspöki és Káptalani Levéltár és a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár dagozóinak és Szádóczki Bálintnak.

⁴ Vö. *Irodalmi szövegek kritikai kiadásának szabályzata*, összeállította PÉTER László = *Bevezetés a régi magyarországi irodalom filológiájába*, szerk. HARGITTAY Emil, Bp., Universitas, 2003, 115–129. A latin nyelvre vonatkozó részt KULCSÁR Péter állította össze.

I. Verseskötetben megjelent levelek

Lelőhely

1752-ben, Nagyszombatban jelent meg Makó Pál első verseskötete *Elegiarum liber unicus* címmel. E kötetben két vers előtt egy-egy levél áll. Az első verset az *Elegia XV.*, cím nélküli vers után olvashatjuk az 52–67. lapokon. Maga a levél az 52–53. lapon található. A másik vers a 68–88. lapokon olvasható, címe *De remediis tristitiae*. A levél a 68. lapon megelőzi a verscímet. Mindenképpen levélnek foghatjuk föl e két prózai szövegrészt, mivel van címzése, a szokásos levélfordulatokat használja, végül elköszön és dátumoz. Arról jelenleg nincs tudomásunk, hogy ezt a két levelet valóban elküldte volna, és ha igen, akkor az eredeti példányok megvannak-e, vagy csak irodalmi fogás volt részéről a levelek közlése. Makó megírásukkor Bécsben tartózkodott, a címzett is minden bizonnyal bécsi lehetett, talán ott kéne keresni, de sajnos a bécsi jezsuita anyagok jelentős része megsemmisült.

1.

A levél szövege latinul

I. F. S. P. D. P. M.

Spero ex tuis litteris tibi esse melius; cupio quidem certe. Ego ita sum, ut neque alibi, neque aliter esse malim. Verum hoc ἔξω τῶν προκειμένων. Quod de Arte placendi mea me appellas iterum, nae tu mihi ridiculus es, qui non intelligas, quam multi otii, ac meditationis opus a me exigas. Etsi enim mitiores has musas intermisi potius, quam dimisi, non tamen ita me amant, ut non operae aliquanto plusculum requirant: quod sane si maxime velim sumere, occupationem algebra me fere habet, quam ut possim. Sed quid ego apud te haec ita loquor, quasi voluntatem aspernari tuam integrum mihi aliquando sit? Seduxi, ut tute monueras, nuper a curis mentem, carmenque illud, iuvenili olim calore fusum, expolire caepi. Sed gravis intercessit Tribunus plebis, libellus, inquam, eruditi Galli, a) a quo ea ingenii, ac nativi sermonis elegantia rem omnem exhaustam comperi, ut actum me agere intelligerem denique. Itaque disiunxi ab ea cogitatione animum, idque argumentum plane reliqui. Quid autem in eo iam praestiterim, e paucis, quae hic exscripsi, locis perspicias. Vale, et me in tuis habe. Viennae pridie Idus Maii. 1750.

a) Essais sur la nécessité, et sur les moyens de plaire. Par. Mr. De Moncrif. à Paris. 1738. Vide Memoir. de Trevoux. Mars. 1738. pag. 469.

Magyar fordítás

Makó Pál üdvözlését küldi I. F.-nek!

Remélem a leveledből, hogy jobban vagy: kívánom, úgy legyen. Én úgy vagyok, hogy sem másutt, sem másképp nem szeretnék inkább lenni. Az igazság ez: ἔξω τῶν προκειμένων.

Amikor az *Arte placendim*re rá akarsz megint venni, azzal igencsak nevetséges vagy számomra, mint aki nem tudja, milyen sok nyugalomnak és elmélkedésnek a szükségét űzöd el tőlem. Habár ezeket a szelíd múzsákat egy időre inkább szabadságra engedtem, de el nem bocsátottam, annyira azért mégsem szeretnek, hogy a csekélynél egy kicsit jobban keressenek: és ha mégis valóban nagyon elő akarnám venni, többnyire az algebra jobban elfoglal, semhogy ezt megtehetném. De mit beszélek ezekről úgy neked, mintha a te akaratodat ép dolog lenne elutasítanom? Elcsábítottam a minap a gondoktól az elmét, amire te beszéltél rá, és azt a verset kezdtem csiszolni, amelyet egykor ifjonti hévvel szereztem. Ám, mondom, egy tudós francia könyve, mint szigorú néptribunus közbelépett, amelyből a természetes és értelmes beszéd eleganciájáról minden dolgot oly kimerítően megtudtam, hogy végül úgy gondoltam, én is ezt adom elő. Így eltávolítottam a lelkem attól a gondolattól, és teljesen eltértem attól a tárgytól. És ezt a versben kiváltképpen ezekből a kis jegyzetekből, amelyeket itt leírtam, meg fogod látni.

Isten veled, és őrizz meg magadban engem!

Bécsben, 1750. május 14-én

Jegyzetek

A címzés feloldása: I. F. Salutem Plurimam Dicit Paulus Makó. A levél egy lehetséges címzettje Joseph Franz,⁵ osztrák jezsuita, aki 1750-ben Bécsben matematikát, asztronómiát, fizikát tanított. Másik elképzelhető személy Fridvaldszky János,⁶ mineralógus, aki ebben az évben teológiát tanult Bécsben.

τὸ προκειμένον – a vitatott kérdés

Makó *De arte placendi* című műve olvasható versesköteteiben, az 1764-es (és az arra épülő) kiadásokat leszámítva. Azonban Makó minden kötetében megváltoztatta a mű címét.

2.

A levél szövege latinul

I. F.
S. P. D.
P. M.

Ego vero et proclivitati naturae, et tuae impulsioni morem libenter gessi; ac posteaquam placendi Artem dimisi e manu, omne otium, quod curis surripere potui, ad novum hoc argumentum contuli. Quaeras fortasse, quoniam id potissimum consilio sumpserim? Facere mihi medicinam volui. De carmine quod purgem non est: rude, ac properatum esse res ipsa, me tacente, loquitur. Plenius fortasse alias, ac politius illud habebis; nunc eum in modum distineor, ut respirare libere vix possim. At hem! Adányius meus, elegantis poeta ingenii, ut arrisit?

⁵ Ladislaus LUKÁCS, *Catalogus generalis seu nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Jesu 1551–1773*, I, Roma, 1987, 364–365.

⁶ LUKÁCS, *Catalogus generalis* I, 371; SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, III, Bp., Hornyánszky, 1894, 759–760.

Probatum tibi fuisse plane confido. Hunc ubi remiseris, toties commendatum tibi Gasonem accipies. Vale. Viennae VII. Kalend. Sept. 1750.

Magyar fordítás

Makó Pál üdvözetét küldi I. F.-nek!

Én valójában szívesen kedvében jártam mind természetes hajlamomnak, mind biztatásodnak; és miután kiadtam kezemből az *Arte placendit*, minden szabad időt, amit el tudtam csenni a kötelességeimtől, erre az új tárgyra fordítottam. Talán kérdezed, miért épp ezt választottam ki tanácskozásra? Orvosságot akartam magamnak készíteni. Nem a versből, amit megtisztítok: ez azt mondja, miközben én hallgatok, hogy csiszolatlan és hamar munka. Talán más mű teljesebben, amaz meg csiszoltabban lesz a tiéd; most ily módon gátoltam magam abban, hogy lélegzetvételnél szünethez jussak. És lám! Adányim, a finom tehetségű költő, hogy tetszett? Bízom benne, hogy egészen elnyerte tetszésed. Mihelyt ezt visszaküldöd, megkapod a neked már annyiszor ajánlott Gázsót.

Ég áldjon! Bécs, 1750. augusztus 26.

Jegyzetek

Adányi András⁷ (1715/1716? Dormánd/Mezőtárkány?–1795. Esztergom) jezsuita atya, a levélírás időpontjában ő Győrben a humaniorák repetens-mestere. Leghíresebb műve a *Fastorum Hungariae* (Cassoviae, 1742).

⁷ LUKÁCS, *Catalogus generalis* I, 7; SZINNYEI, *Magyar írók* I, 66–67.

II. A budapesti Egyetemi Könyvtár levelei

Lelőhely

Makó által írt és hozzá címzett leveleket találhatunk a budapesti Egyetemi Könyvtár Tudóslevelek nevű gyűjteményében. Ez a gyűjtemény Pray György hagyatékából nőtte ki magát.

A gyűjteményben a Makó Pál névhez sorolva négy levelet olvashatunk, egymásba illesztett kisalakú lapokon, egy kéz által összemásolva. Laftsák János név alatt egy Makóhoz címzett levelet őriznek, Laftsák kézírásával.

1.

A levél szövege latinul

Epistola P. Pauli Makó ad P. Josephum Kenyeres Societatis Jesu

Felix anni ineuntis auspicium precor. Chocolatae tuae negotium Palmae commisi, qui occasionem facilius odorabitur. Curam duarum Nolleti machinularum Hellius assumsit, qui cupit, ut praecise significes, quid sumptuum fieri velis. Delige tibi e fuso Gravesandio, et Nolletto, quae curata voles; nobis enim ea de re cogitare nunc quidem otium non suppetit, nec scimus, quatenam apud vos iam habeantur. Physicae exemplar unum Benkőni trade; pretium pecuniae a te pro reliquis hic assignandae superaddetur a me. Partis alterius sectio prima capite 18vo accrevit de calore, frigore, et electricitate: eam Trattnerus iam habet: eius censuram legere poteris in adversa folii[?] huius parte manu ipsius Swietenii scriptam. In hominis gratiam de organo visus προβληματικως disputare constitui. Sectio altera iam pene expolita est huius argumenti:

Sectio II.

De Statica Fluidorum generatim

Caput I. De phaenomenis, quae a fluidorum vasis inclusorum pressione pendent.

II. De phaenomenis tuborum capillarum, variisque phisicorum opinionibus.

III. De theoria tuborum capillarum.

IV. De fluidis e vase erumpentibus.

V. De solidis in fluido mersis.

VI. Undis in fluido excitatis.

Postrema sectio ea continebit, quae ad aquam et aerem speciatim pertinent. In tubis capillaribus amplector theoriam Weitbrechtii sane elegantem, cuius synopsis ex actis Petropolitans transcripsit Sigorgnius ne Authore quidem nominato. Boscovichius aliquot iam dies apud nos diversatur. Angulum a duobus arcibus in eandem partem concavis comprehensum esse infinitum 2^{di} ordinis facile deduces ex iis, quae de angulo a tangente et arcu comprehenso dicuntur. Si autem angulum duo arcus in plagas oppositas concavi efficiant, vide appositum schema [itt ábra], ubi si angulus rectilineus abc a duabus chordis interceptus sit infinite simus primi ordinis, angulus ebf erit eiusdem infinite simus, adeoque

comparate ad angulum rectilineum finitum infinite simus 2di ordinis. Sed haec tu ipse facile erues. Vale. Viennae 4. Jan. 1763.

Magyar fordítás

Makó Pál levele Kenyeres József jezsuitának

Kívánom, hogy a megkezdett év szerencsés legyen. A csokoládéd ügyét Palmára bízom, aki könnyedén ki fogja kutatni az akciós vételt. Nollet két gépecskéjének gondját Hell magára vállalta, aki azt kéri, hogy pontosan jelezd, milyen költséget akarsz erre áldozni. Válaszd ki azokat magadnak a terjedelmes Gravesande-ból és Nollet-ből, melyekkel foglalkozni akarsz; erről a dolgról ugyanis most nincs időnk gondolkodni, és nem tudjuk, melyek vannak már meg nálatok. Benkőnek add át a fizika egy példányát; a többi dologért az általad kiadott összeg értékét majd én megtérítem. A második rész első szakasza a 18. fejezetben a melegről, a hidegről és az elektromosságról szól: ez már Trattnernél van, ennek a lapnak a másik oldalán magának Swietennek a kezétől származó cenzúrát olvashatsz. Feltett szándékom értekezni az ember miatt a látószerv problémaköréről. Ennek a tárgynak a második felosztása már az alábbiak szerint kikristályosodott:

II. Felosztás

A folyadékok egyensúlyi állapotáról általában

- I. fejezet. A jelenségekről, melyek az edényekbe zárt folyadékok nyomásától függenek
- II. fejezet. A hajszálcsövek jelenségeiről, és a fizikusok különböző véleményeiről
- III. fejezet. A hajszálcsövek elméletéről
- IV. fejezet. Az edényből kitörő folyadékokról
- V. fejezet. A vízbe merített szilárd dolgokról
- VI. fejezet. A vízben okozott hullámokról

Az utolsó felosztás azokat a dolgokat fogja összefoglalni, melyek különösképpen a vízre és a levegőre terjednek ki. A hajszálcsöveknél összefoglalom Weitbrecht nagyon választékos elméletét, melynek összegzését a szentpétervári iratokból átmásolta Sigorgnius a szerző megnevezése nélkül. Boscovich nálunk töltött néhány napot. Hogy két, egyazon oldalra hajló konkáv görbe által bezárt szög másodrendben végtelen, azt könnyen bizonyítod azokból, amiket az ív és az érintő által bezárt szögről elmondhatunk. Ha pedig a szöget két, ellentétes oldalra hajló konkáv görbe alkotja, lásd a mellékelt ábrán, és ezek az *abc* hegyesszög száraiból két húrt metszenek ki, akkor a húrok által alkotott szög elsőrendben infinitezimális lesz, és a görbék által alkotott *ebf* szög összehasonlítva az *abc* hegyesszöggel másodrendben lesz infinitezimális. De ezeket a dolgokat te magad is egyszerűen kinyomozhatod. Isten veled!
Bécs, 1763. január 4.

Jegyzetek

προβληματικός, ή, όν – a kérdésekre vonatkozó, vitatott, kétes
Kenyeres József⁸ (1724. Szombathely–1803. Rozsnyó) jezsuita páter 1759–1773. között, a levél datálása idején Nagyszombatban a matematika, filozófia stb. tanára.

2.

A levél szövege latinul

Litera P. Pauli Makó ad Illustrissimum Baronem Vanswieten

Obsecro te Vir Illustrissime, ut hoc manuscriptum, quantum commodo tuo fieri possit, revidere ne graveris, et exemplar chartae caeruleae involutum pro typothecha[!] reddere. Precor tibi ex animo felix ineuntis anni auspiciam. Vale

Magyar fordítás

Makó Pál levele a legkiválóbb báró van Swietennek

Kérlek téged, Méltóságos Úr, hogy azt a kéziratot, amennyire kényelmed szerint lehetséges, ne vonakodj újból áttekinteni, és a kék irat nehezen érthető másolatát a nyomdásznak visszaszolgáltatni. Szívből kívánok neked szerencsés újévet! Isten veled!

Jegyzetek

Gerard van Swieten⁹ (1700–1772) Mária Terézia udvari orvosa, aki fontos szerepet játszott az udvari és politikai élet más területein is, pl. a közoktatás szervezésében.

Nem derül ki, melyik mű kéziratáról beszél Makó.

3.

A levél szövege latinul

Litera Illustrissimi Baronis Vanswieten ad Patrem Paulum Makó

En exemplar imprimendum. Faustum anni ineuntis auspiciam tibi precor, et voveo. NB. Statuisti Choroidem esse visus organum praecipuum. Sed graves difficultates hanc opinionem premunt. En aliquas:

Nervorum pulposa interior substantia in aliorum sensuum organis adest, ut sensus fiat.

Morbo optico per morbos in cavo Calvariae laeso, visus perit in illo oculo, cui prospicit, licet chorooides integerrima sit. Solet vulgo dici Choroidem esse continuum cum pia

⁸ LUKÁCS, *Catalogus generalis* II, 707.

⁹ Személyéről és szerezpéről legújabbban pl. Barbara STOLLBERG-RILINGER, *Maria Theresia: Die Kaiserin in ihrer Zeit. Eine Biographie*, München, C.H.Beck, 2017, 504–515.

Matre membranam, sed verum non est: nec sclerotica est continuatio durae matris, sunt peculiares et distinctissimae membranae, quae diversam omnino a meningibus cerebri fabricam habent.

Rogo ut adeas Charissimum nostrum Gasser, ille tibi exhibebit choroeidem, et piam meningem ante microscopium positam: miraberis, scio, artificiosam choroeides fabricam, quam toties obstupui. Forte simul apparebit, quam parum apta sit choroeides superficies, ut visus ultimum organum sit. Si oculi bovini sub aqua positi, corneam reseces in toto ambitu, miraberis retinae structuram, et rete aliud vasculosum ante retinam positum.

Experimentum mariotte firmat contrariam sententiam: si enim radii cadant in centrum nervi optici, cadunt in vas sanguineum satis magnum, quod in meditullio nervi haeret: hinc in hoc loco nervus caecus est.

Caeterum humor vitreus, cui lens crystallina insidet, si prematur a compresso bulbo, removet lentem a retina. Balaenae sclerotica crassa est, nec adeo dura: refert fere aurantii mali album corticem, qui inter pulpam, et fragrantem corticem externum ponitur.

Cum omnia tam bona sint in tuo opere, pauca, haec monere volui: liberum tamen semper erit, quamcunque opinionem sequi. Vale!

Magyar fordítás

A méltóságos báró van Swieten levele Makó Pál atyának

Íme, a kiadásra váró példány. Boldog újévet kívánok neked! Jól jegyezd meg! Azt állítottad, hogy az érhártya a látószerv sajátossága. De ezt a véleményt komoly nehézségek nyomják. Íme néhány:

Az idegek belső, húsos anyaga más érzékszervekben is megvan, hogy az érzékelés működjön.

Mínthogy a koponyaüregben a betegségek a szembetegséget súlyosbítják, a látás abban a szemben is tönkremegy, amelyről gondoskodnak, jóllehet az érhártya teljesen ép. Azt szokták mondani felületesen, hogy a szemben lévő érhártya a pia materrel (lággyagyburok) alkot folytonosságot, de ez nem így van: és nem is a dura mater (kemény agyburok) megkeményedett folytatása, és léteznek rendkívüli és igen változatos hártyák is, amelyeknek az agyhártyától különböző alakja van.

Kérlek, fordulj kedves Gasserunkhoz, ő meg fogja neked mutatni mikroszkóp alatt a szemben levő érhártyát és lággyagyburokát. Tudom, hogy el fogsz csodálkozni a szem érhártyájának művészi alakzatán, amint már én is annyiszor megcsodáltam. Éppenséggel az fog kiderülni, hogy az érhártya felülete igen kevésbé alkalmas arra, hogy a látó szervrendszer célszerszáma legyen. Ha vízbe helyezett szarvasmarha szem szaruhártyáját teljes egészében levágod, megcsodálhatod a retina szerkezetét, és a retina előtt elhelyezkedő másik, gazdagon erezett hálót.

Mariotte kísérlete megerősíti az ellenkező véleményt: ha pedig a nap sugarai a látóideg közepére esnek, akkor egy elég nagy érré jutnak, ami az ideg közepén van, ezért ezen a helyen az ideg vak.

Egyébként az üvegtest-folyadék, amibe a szemlencse belesüpped, tartja távol a lencsét a retinától, ha a szemgolyó nyomás alá kerül. A bálna ínhártyája vastag, de nem kemény:

leginkább a narancs fehér héjára emlékeztet, amely a gyümölcshús és az illatos héj közötti határt alkotja.

Mínthogy a művedben minden olyan jó, ezekre az apróságokra akartalak figyelmeztetni: egyébként mindig szabad lesz bármilyen véleményt követni. Üdv!

Jegyzetek

Válaszlevél az előző levélre.

4.

A levél szövege latinul

Litterae Caroli Scherffer ad P. Paulum Makó

Rogo meo nomine gratuletur plurimum Patri Makó per se, vel per epistolium suum, elegantissimam Oden, quam pro nuptiis Romanorum Regis impressit Latine.

Ego sane nihil elegantius legi post auream aetatem. Descripsi ipsam ex exemplari impresso, quod habebat Pater Noghera, et detuli ad Comitem Firmian harum rerum amantissimum, et qui mihi omnem hic exhibet humanitatem: vix exprimi potest idoneis verbis, quantum ipsi placuerit. Ita P. Boskovich in literis 27 Martii Mediolano ad me datis. Quibus meam quoque gratulationem adiungo.

Vestrae Reverentiae
Servus humillimus
Carolus Scherffer

Magyar fordítás

Karl Scherffer levele Makó Pál atyának

Kérem, hogy a nevemben gratuláljon Makó atyának magáért, vagy a levélkéjéért, az igen választékos ódájáért, amelyet a római király esküvőjére adott ki latinul.

Kétségkívül magam sohasem olvastam ízlésesebbet az aranykor után. Lemásoltam azt egy nyomtatott példányból, amely Noghera atyánál volt, és elküldtem az ilyen dolgokat igen szerető Firmian grófnak: ő irányomban csupa nyájasságot mutatott: alig tudott alkalmas szavakat rebegni, annyira tetszett neki. Ugyanígy Boscovich páter is a március 27-én Milánóból hozzám küldött levelében. Ezekhez csatolom a gratulációm.

Főtisztelendőségtek
alázatos szolgája
Karl Scherffer

Jegyzetek

A levél dátum nélküli, a benne említett óda II. József Mária Jozefa Bajor hercegnővel kötött házasságkötése (1765. január 23.) alkalmából született 1765-ben, így a levél is ebben az évben keletkezhetett.

Karl Scherffer¹⁰ (1716–1783) jezsuita atya, 1751-től Bécsben a matematika és filozófia professzora.

5.

A levél szövege latinul

[Címzés a lap külső felén, pecséttel:]

Vacio

H.

Reverendissimo Domino Paulo Mako, Cathedralis Ecclesiae Vaciensis Canonico Abbati Sanctae Margarethae de Bela in Archi-Dioecesi Strigoniensi Sacrosanctae Theologiae Doctori (etc.) Domino mihi Colendisimo.

Budae

Laudetur Iesus Christus

Reverendissime Domine Abbas, et Canonice mihi Colendissime!

Scriptum, de quo in nuperna Epistola, Ambroni Typographo tradidit Adamus Takács Praedicans Kis-Vaciensis, non tamen nomine Authoris; sed dum aliud quidpiam, pro impressione ad ipsum deferret aiebat se habere epistolam illam dedicatorem, quam proposuit Ambroni, an vellet imprimere? Qui a praedicante acceptam subscriptamque[?] revisioni, atque revisam suis sumptibus impressit, sperans te exinde aliquid lucrum percepturum. Dum vero ex Praedicante quaereret: an cum consensu authoris res haec fieret? Reposuit: non, sed apud nostros plerique iam Praedicantes, inquiebat Epistolam hanc descriptam habent. Significando proinde haec nuper datam fidem exolvere et favoribus ac benevolentiae commendatur perdemisce[?] maneo

Vacii 19. Martii 1784.

Reverendissimae Dignitatis Vestrae

Servus humillimus

Joan. Nep. Lafcsák

Canonicus Vaciensis mp.

Magyar fordítás

Vácon

Főtisztelendő Makó Pál Úrnak, a váci katedrális kanonokjának, az Esztergomi főegyházmegye bélai Szent Margit Apátság apátjának, a teológia doktorának (stb.), nagyra becsült Uramnak

Budára

¹⁰ LUKÁCS, *Catalogus generalis* III, 1456, STOGER, *Scriptores Provinciae Austriacae Societatis Jesu*, 313.

Dicsértessék a Jézus Krisztus!

Főtisztelendő Apát Úr és igen nagyra becsült Kanonokom!

Az írást, amelyről a minapi levélben szó volt, Takács Ádám kis-váci prédikátor átadta Ambro nyomdásznak, csak a szerző neve nélkül; de közben valami mást hozott magával kinyomtatásra, mint mondta: neki megvan az a bizonyos ajánlólevél, ezt Ambronak meg is mutatta, hogy vajon kinyomtatná-e? Ez a prédikátortól megkapott, és ellenőrzésre átvett, majd átvizsgált levelet a saját költségén kinyomatta, ettől valami megszerzendő hasznot remélve. Amikor azonban a prédikátortól megkérdezte: vajon a szerző egyetértésével történt-e ez a dolog? Azt válaszolta: nem, de a mieinknél már a legtöbb prédikátornak van ilyen ajánlás.

A minap adott hűséget viszonzva, kegyességben és jóindulatban állhatatosan maradok,

Főtisztelendő Méltóságatok

alázatos szolgája
Lafcsák János Nepomuk
váci kanonok sk.

Vác, 1784. március 19.

Jegyzetek

Lafftsák János¹¹ (1731. Vikartóc–1801. Vác) 1776-tól váci kanonok.

¹¹ *A Váci Egyházmegye történeti névtára, II. A papság életadatai*, összeáll. CHOBOT Ferenc, Vác, 1917, 819.

III. A Magyar Nemzeti Levéltárban őrzött levél

Lelőhely

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) P398 Károlyi család nemzetségi levéltára. Missiles 100. d.

A levél szövege latinul

[Külső oldalon más kéz írásával:] Mako Paulus dd. 25. Januar 1781.

Excellentissime Domine Comes!

Mitto ad vestram Excellentiam una cum epistola candidatum ipsum, cuius mores optimos, et in tractandis literis assiduitatem quartum iam in annum experior: quem proinde una mecum expertis gratiis, atque benevolentiae demisse commendo.

Budae 25 Jan. 1781.

Excellentissimae vestrae

Servorum infimus
Paulus Mako

Magyar fordítás

Nagyméltóságú Gróf Úr!

Jelen levéllel küldöm Méltóságoknak azt a jelöltet, akinek igen jeles erkölceit, és a levélírásban való jártasságát négy éve tapasztalom: őt ennél fogva megpróbált barátságommal és jóakarattal alázatosan ajánlok.

Buda, 1781. január 25.

Méltóságok legalázatosabb szolgája

Makó Pál

Jegyzetek

Autográf levél. Nincs címzett, se hely, hová, kinek küldte. A legvalószínűbb címzett Károlyi Antal,¹² aki Szatmár vármegye örökös főispánja, a váradi és ungvári kerületi iskolák főigazgatója.

Nem tudjuk azt sem, ki lehet az a személy, akit Makó ilyen jóindulattal ajánl.

¹² SZINNYEI, *Magyar írók V*, 1073–1074; ÉBLE Gábor, *A nagykárolyi gróf Károlyi család leszármazása a leányági ivadékok feltüntetésével*, Bp., 1913, II. tábla.

IV. A Pannonhalmán őrzött levél

Lelőhely

A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtárban ma egyetlen Makó által írt levelet őriznek, melyet egykori rendtársának, Paintner Mihálynak küldött, jelzete: 118. E 35/1–II, 95. szám. A teljes dokumentum címe: *Manuscripta Societatem Jesu concernentia. Epistolae originales ad Michaelem Paintner.*

Paintner Mihály gondosan gyűjtött és őrzött kéziratokat, műveket, amelyek jezsuitáktól származtak, hozzájuk kötődtek. Levelezést folytatott egykori tanáraival, volt rendtagokkal. Jelentős jezsuita gyűjtemény volt a birtokában, melyet végrendeletében a pannonhalmi bencésekre hagyott.¹³ A Makó-levél is e gyűjtemény részeként került a bencésekhez.

A levél szövege latinul

[más kéz írásával a lap bal felső sarkában: Msptum Abbatis Makó
a lap jobb felső sarkában: M84.]

Ab anno 1761

Compendiaria Logicae Institutio 760.	} 8. maj. P. Viennae edita, saepius recensa, in Silesia, Helvetia, et aliti iuventuti praetacta 62. et 763. 8. maj. cum figg.
Compendiaria Metaphysicae Institutio 761.	
Compendiaria Matheseos Institutio 764.	
Compendiaria Physicae Institutio 2 volum.	
Calculi differentialis, et Integralis Institutio. Viennae 1768. in 4.	
De arithmetis, et Geometricis Aequationum Resolutionibus. Viennae 1770.	
Institutiones Arithmeticae Partes 3 in usum Gymnasiorum, et Scholarum Grammaticarum Budae 1778. Saepius recensae, et Germanicae quoque deditae.	
Elementa Geometriae Practicae in usum Gymnasiorum, et Scholarum Grammaticarum Budae 1778.	
Elementa Matheseos purae in usum Academiaram Regni Hungariae. Budae 1779. Recusa ibid. cum accessionibus compluribus.	
Oratio in Universitatis Regiae Budensis inauguratione. Alii labores innumeri Budae Directoris Viennae 1779. Prodiit ibid. etiam Germanice et Ass. in Cons. lit. pro publico.	
Elegiacon auctum, et emandatum, adiecto odaris	

¹³ *A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár kéziratkatalógusa: 1850 előtti kéziratok*, szerk. SZABÓ Flóris, Bp., OSZK, 1981, 13–14.

in secundas Josephi II Aug. nuptias. Budae 1780.
Dissertationes Physicae 1) de Natura et Remediis
Fulminum. 2) de Aurora Borealis. 3) de Atmos-
phaera Lunae. 4) de Figura Telluris Budae 1782.
Priores dum prodierunt eriam Germanice Viennae,
prima etiam Ungarice Carolini.
Descriptio Provincia Moxitarum in Regno
Peruano e scriptis posthumis Franc. Xav. Eder e S. J.
Concionata, et notis illustratae. Budae 1791.

[más kéz írásával:]

Elegiarum liber unicus. Tirn. 1752. 12.
Carminum libri tres. Opus idem cum superiore, sed elimatum et auctum, cum Dramation
quoque Nicomedes accessit. Tirn. 1764. in 8. maj.
Ode in Josephi II. Imp. nuptias
Elegia de restituta Aug. M. Theresiae valetudine.

Magyar fordítás

E levélnél nem adok magyar fordítást, mivel ez csak megjelent műveinek katalógusszerű felsorolása. Elöl a természettudományos művekkel, majd az irodalmi alkotásokkal.

Jegyzetek

Autográf írás. Címzés nincs, az őrző dokumentum címéből (*Epistolae originales ad Michaellem Paintner – Eredeti levelek Paintner Mihálynak*) kiindulva azonban állítható, hogy Paintner Mihálynak küldte. 1791. után keletkezett, mivel ez a felsorolásban szereplő legkésőbb megjelent mű.

V. Váci levelek

Lelőhely

A Váci Püspöki és Káptalani Levéltár (VPKL) Püspöki Levéltárában (VPL) két helyen őriznek levelet Makótól. Egyrészt Makó végrendeletének dokumentumai közt (VPKL VPK Püsp. hiv. Egyházkorm. Testamentaria Pauli Mako). Jelen dolgozatban az 1. számmal jelölt levél. Másrészt az Acta Privatorum Pauli Makó jelzet alatt két levelet (2–3. szám).

1.

A levél szövege latinul

Excellentissime ac Illustrissime Domine Praesul Domine gratiosissime,

Humanissimas Excellentiae Vestrae pro facto catenae meae iudicio ago gratias. Aurifaber Viennensis Springer eadem utpote a se factam, et saepius repurgatam coram iudicio iam recognovit, censitque valorem reliquiarum ultra 150 fl. etiamnum adsurgere: submisi nuper Kurtzio speciem facti pleno cum iure eadem recipiendi. Palatinum hodie praeter suam opinionem expectamus. Mussatur de conventu quodam statuum ad diem 6t. Aug. indicendo, ad quem bini e comitatu quolibet, e quavis urbe regia singuli cum diurnis sint deputandi: Magnates, et Ecclesiasticas aiunt suis expensis comparare posse. Putantur petenda 12 tironum millia. His me experto affectui, et gratiis demisse commendo. Budae 6t. Jul. 1793.

Excellentiae vestrae

servus humillimus
Paulus Mako.

Expaulinus Verseghi ob suas Ertekezések
ad trium mensium correctionem Primati
Decreto Regio committitur.

Magyar fordítás

Excellenciás és Főtisztelendő Elöljáró Úrnak, legkegyesebb Uramnak,

Hálát adok Excellentiátoknak a láncom felbecsültetéséért. Tudniillik Springer, bécsi aranyműves miután ezt az általa megmunkáltat és a jelenlétében gyakran tisztogatott láncot már megvizsgálta, és úgy becsülte, hogy a maradék értéke még most is 150 Ft-nál több: elküldtem a minap Kurtznak, hogy művészi alakját teljes joggal a régivé tegye. Jelenleg ezen kívül mára várjuk a nádort. Tétovázik a rendi gyűlés augusztus 6.-ára való összehívása kapcsán, amelyre a megyékből két-két, a királyi városokból egy-egy főt kellapidíjjal kiküldeni: és azt mondják, hogy a főurak és az egyháziak saját költségükön vehetnek részt ezen. Úgy beszélnek, tizenkétezer újoncot fognak kérni. Ezekkel ajánlom magam kegyesen kipróbált érzelmeinek és kegyeinek.

Buda, 1793. július 6.

Méltóságatok alázatos szolgája

Makó Pál

Az egykori pálos Verseghit az *Értekezései* miatt egy királyi rendelet három hónapnyi primási elzárásra kötelezte.

Jegyzetek

Az excellenciás megszólítás a püspöknek jár, e szerint a levél címzettje, Makó előljárójaként a váci püspök, Splényi Xavér Ferenc lehet.

2.

A levél szövege latinul

Copia.

Admodum Reverendo et Clarissimo Domino Francisco Madarassy, Parocho Rimoczensis, nepoti mihi charissimo.

Admodum Reverende Domine Nepos,

Nunquam me ac Aere minus comparatum poterat deprehendere; furtum 500. fl. quod Pestini sub Deputatione passus sum, iter nuperum Viennense admodum sumtuosum subsidium in editionem Hist. Crit. Steph. Katona collatum aerarium meum valde enervarunt. Centum tamen florenos, quod unice possum cum exitu hujus mensis vel apud officium Vicariale, vel ubi voverit, deponam. Interea me plurimum commendo.

Budae 13tia Julii 1793.

P. M.
mpia

[a levél alján más kéz írásával:]

Praesentem Copiam suo originali

er omnia Conformem esse infrascriptus testor

Josephus Bartaloczky

Districtus Szécsényiensis Vice-Archidiaconus mpia

[piros, koronás címerben lévő B betűs viaszpecséttel hitelesítve]

Magyar fordítás

A főtisztelendő is igen kiváló/jeles Madarassy Ferenc úrnak, rimóci plébánosnak, legkedvesebb unokaöcsémnek

Főtisztelendő Öcsémuram!

Sohasem voltam még ennyire szűkében a pénznek; az 500 Ft-os lopás, amit Pesten szenvedtem el a küldöttség alatt, és a minapi szerfölött költséges bécsi út, hogy Katona István *Historia Criticájának* kiadására támogatást gyűjtsek, jelentősen kiapasztották a pénztárcámat. Mégis száz forintot le fogok tenni, ennyit vagyok képes ennek a hónapnak a végével a helynöki hivatalnál vagy ahová a sors vet. Ezen kívül ajánlom magamat.
Buda, 1793. július 13.

Makó Pál sk.

Tanúsítom, hogy ez a másolat az eredetivel mindenben megegyezik.

Bartaloczký József

a szécsényi egyházkerület alesperese sk.

Jegyzetek

Másolat, melyet Barthaloczký József¹⁴ szécsényi kerületi esperes hitelesített. Időrendben és logikailag ez a levél a korábbi, bár ma a következő levél után csatolva olvashatjuk.

Madarassy Ferenc¹⁵ (1762. Jászapáti–1838. Pozsony) Makó második unokatestvérének, Makó Juditnak a gyermeke. Madarassy rimóci plébánossága kezdetén küldi hozzá Makó a levelet, melyben válaszol egy feltételezhető korábbi kérésre, hogy küldjön neki pénzt.

3.

A levél szövege latinul

Illustrissime ac Reverendissime Domine Episcopo, Domine et Patrone mihi Gratosissime,

Confisus de eximia Benignitate Illustritatis Vestrae humillimas preces meas gratiose eiusdem obtutui demissi substerno:

Non ita pridem Beneficium Parochiale consecutus, pro subsidio rei domesticae instruendae ad pie defunctum Dominum Canonicum Mako, optimae memoriae Avunculum meum recurri, qui etiam pro insigni sua in me bonitate aliquorum subsidium resolvit, meque ante duas circiter hebdomades ad se pro levanda pecunia constituit, prout haec omnia (ex adnexo manuscripto) patent. Interim dum me nuper itineri accingerem, mortem Domini Avunculi mei intellexi, quidve mihi porro agendum esset, dubius adhaesi; cum tamen Vacium descendissem, per Excellentiam suam Episcopalem ad illustritatem Vestram tanquam in Testamento hoc Exequentem inviatus sum.

Hac igitur inviatione, et gratiosa benignitate Illustritatis Vestrae fretus, ad eandem humillime recurro et suppliciter insto, dignetur praepotenti sua intermediatione, et benigno patrocinio mihi auxilio esse; nunquam ego petitione hac mea Illustritati Vestrae molestus fieri praesumpsissem, nisi durum Aeconomiae meae initium, expansae innumerae, et debita contracta me ad id impulissent; quapropter humillime insto, dignetur ista in benignam

¹⁴ *Series Parochiarum et Parochorum Archi-Diocesis Strigoniensis*, collegit Ludovicus NÉMETHY, Strigonii, 1894, 484.

¹⁵ SZINNYEI, *Magyar írók* VIII, 219–220.

reflexionem sumere, et si quae adhuc residua Massa ex substantia Domini pie defuncti in Manus Illustritatis Vestrae veniret, me ex ea gratiose iuvare, aut saltem Haeredem Universalem obligationis suae admonere; qui tum propter aretum sanguinis nexum, tum propter evidentem caussae meae iustitiam flexibilem forte semet praestabit; tanto magis, quod resoluta per pie defunctum Dominum summa me iure concernere videatur. Namque, prout id eximiae Illustritatis Vestrae Sapientiae cognitum et perspicuum est, lege naturae constat, donationem etiam simplicem Dominium transferre, et obligationem inferre, ut res donata ex iustitia tradatur. Cum igitur Haeres Universalis omnibus et singulis defuncti obligationibus satis facere teneatur, priusquam legati possessionem adeat. Consequens est Dominum Laurentium Mako aliquali etiam obligatione hac in parte obstringi. – Caeterum haec omnia aequissimo Illustritatis Vestrae iudicio, et benignae protectioni humillime submitto, a qua etiam felicem desiderii mei eventum spero; qui gratiosissimis favoribus, et praealtis gratiis demisse commendatus, in humillimo sacrarum manuum osculo persevero

Illustritatis Vestrae

Rimóltz 24ª Augusti 1793.

Infimus Cliens
Franciscus Madarassy
Parochus Rimolczensis

[A levél hátulján más kéz írásával:]

Praetensio Domini Parochi Rimocziensis quoad 100 Flnos, ex substantia pie defuncti Pauli Makó sibi resolvendos. dd 24^{ae} Aug. 793.

fasc. No 52 suae N 30.

Ad Acta Privatorum

Magyar fordítás

Méltóságos és Főtisztelendő Püspök Úr, Uram és legkegyesebb Patrónusom!

Erősen bízva méltóságtok kiváló jóságában legcsekélyebb kéréseimet alázatosan kegyes tekintetek elé terjesztem:

Nem sokkal ezelőtt a plébánosi kinevezésemet követően, az otthoni dolgok rendezésére támogatásért fordultam a kegyesen megboldogult Makó Pál kanonok úrhoz, igen jó emlékezetű nagybátyámhoz, aki irántam érzett rendkívüli jósága miatt valamennyi támogatást fizetett, és mintegy két héttel ezelőtt értesített engem a pénzbeli segítségnyújtás ügyében, minthogy ezek nyilvánvalóak (a csatolt kéziratból). Ezalatt, amíg a minap az útra készültem, értesültem nagybátyám uram haláláról, és kétségbe estem, mit is kell ezután tennem, amikor mégis Vácra fogok menni, miként Ő püspöki kegyelmessége Méltóságtokhoz a végrendelet ügyében eljárót magához rendelte.

Tehát e meghívásban és Méltóságtok kegyes jóságában bízva ehhez a legalázatosabban fordulok és szünet nélkül alázatosan kérem, méltóztassék hatalmas közbenjárásával és nyájas oltalmával nekem segíteni; sohasem bátorkodtam volna ezzel a

kéréssel Méltóságoknak terhére válni, hacsak nem nyomasztó anyagi helyzetem eredete, számtalan kiadásaim és összegyűjtött adósságok arra nem kényszerítenének. Ezért alázatosan kérem, méltóztassék kegyes meggondolásra venni, és ha méltóságok kezére jutna a kegyesen elhunyt úr vagyonából ez a maradék összeg, engem ebből szívesen megörvendeztetni, vagy legalább, mint kötelezvényének általános örökösét figyelmeztetni méltóztassék. Ez egyrészt a szoros vérségi kötelék, másrészt ügyem jogos kérése miatt bizonyítani fogja az ő hajlandóságát; annál inkább úgy tűnik, hogy a kegyesen elhunyt úr által hátrahagyott összeg jogosan illet engem. És mivel, ahogy az Méltóságok rendkívüli bölcsessége számára is nyilvánvaló, a természeti jogban is az áll, hogy az adományozás is egyszerű tulajdonjogot biztosít, és azt a követelést támasztja, hogy jog szerint adják át az adományozott dolgot. Ezért tehát az általános örökös tartozik azzal, hogy a halott minden egyes kötelezvényének eleget tegyen, mielőtt hozzájut az örökségéhez. Ebből az következik, hogy bármiféle követeléssel Makó Lőrinc úr terhelhető. Egyébként mindezeket Méltóságok legigazságosabb ítéletére és nyájias pártfogásába legalázatosabban ajánlom, miáltal is vágyamnak megfelelő szerencsés eredményt remélek; ajánlkozva szíves kegyetekre és tengermély hálátokra, szent kezeitek alázatos csókolásával maradok

Méltóságok alázatos szolgája
Madarassy Ferenc
rimóci plébános

Rimóc, 1793. augusztus 24.

[A levél hátulján:]

A rimóci plébános úr igénylése 100 Ft-ról, ami a kegyesen elhunyt Makó Pál hagyatékából neki kifizetendő. 1793. augusztus 24.

Jegyzetek

Autográf levél.

A váci püspök ebben az időben Splényi Xavér Ferenc.¹⁶

Makó Pál 1793. augusztus 19-én halt meg, a budai felsővízvárosi Szent Anna templom kriptájában helyezték örök nyugalomra.¹⁷

Makó Lőrinc (1739–1807), Makó Pál testvére, örököse volt.

¹⁶ SZINNYEI, *Magyar írók* XII, 1367–1368, LUKÁCS, *Catalogus generalis* III, 1580; *Magyar Katolikus Lexikon* XII, 316.

¹⁷ *Felsővízvárosi Plébánia Halotti anyakönyvek, 1782–1798*, 397. Magyar Országos Levéltár Nemzeti Levéltára, mikrofilm: A 0049.